

Inleiding. Het leven en het werk van Françoise Dolto

JOS CORVELEYN & TREES TRAVERSIER

I. LEVENSLÖOP¹

Françoise Marette – dat is de meisjesnaam van Françoise Dolto – werd op 6 november 1908 in Parijs, in de rue Gustave-Zédé, geboren. Ze is de dochter van Henri Marette (1874-1974) en Suzanne Demmler (1879-1962). Haar vader, die ingenieur was, en haar moeder komen beiden uit de gegoede burgerij. Ze was het vierde kind in een rij van zeven: twee meisjes en vijf jongens.

Over haar moeder vertelt Françoise dat ze heel streng was, ongelukkig in haar liefdesleven en een *vrouwenhaatster*, en dat ze veel belang hechtte aan het uiterlijk. Zij dweept met haar oudste dochter Jacqueline, die haar sterk aan haar vader, Arthur Demmler, deed denken. Jacqueline was, naar de interpretatie achteraf van Françoise, welhaast het incestueuze kind van de moeder en haar geadoreerde vader, terwijl Françoise haar te veel aan haar negatieve uiterlijke kenmerken herinnerde, namelijk de kleine gestalte en de ronde vormen. Deze duidelijke affectieve voorkeur voor Jacqueline wordt ten top gedreven wanneer dit lievelingskind op de leeftijd van ongeveer achttien jaar ernstig ziek wordt. Françoise is dan ongeveer elf jaar en krijgt van haar moeder de opdracht om op de vooravond van haar Plechtige Communie en Heilig Vormsel te bidden voor de genezing van haar doodzieke zus. Jacqueline sterft echter twee maanden later. Françoise heeft ‘gefaald’ en zij voelt zich zeer schuldig.

Aan Suzanne Marette wordt door de artsen, bij wijze van therapie, de raad gegeven om zo snel mogelijk aan een nieuw kindje te denken. Dat kind wordt in 1922 geboren en, naar zijn zus, Jacques genoemd. Dit weerspiegelt de duidelijk ambivalente houding van de moeder tegenover

1. Het overzicht dat hier volgt, is voornamelijk gebaseerd op de volgende (auto-)biografieën: Dolto, *Enfances*, 1986, en *Autoportrait*, 1989, François, *Françoise Dolto*, 1990, en Sauverzac, *Françoise Dolto*, 1993.

dit kind. Tegelijk wordt Françoise, ondanks haar 'schuld', de vertrouwenspersoon van de ontredderde moeder. J.-F. de Sauverzac schrijft dat de zware en niet te ontlopen confidenties van een moeder aan een te jong kind vaak de voorbode zijn van een psychoanalytische bestemming.² Zo wou ze al zeer vroeg, om het in haar eigen kinderwoorden te zeggen, 'dokter van de opvoeding' worden, omdat ze thuis aan den lijve had ondervonden dat een kind ziek kan worden door conflicten in het gezin. De dood van Jacqueline en de emotionele belasting door de ouders zijn duidelijk van doorslaggevende betekenis geweest voor de latere beroepskeuze van Françoise. Dit moge onder meer blijken uit het grote belang dat ze in haar werk hecht aan de onverwerkte, onbewuste conflicten bij de ouders in het analytische proces dat kinderen doormaken.

Ook bij haar studie wordt het Françoise door haar moeder niet gemakkelijk gemaakt. Deze vond studeren voor burgermeisjes niet behoorlijk. Het was dankzij de bemoeienis van haar vader dat Françoise toch haar eindexamen middelbare school haalde en het baccalaureaat in de filosofie. Tijdens deze studie komt ze voor het eerst in aanraking met de psychoanalyse (1924-1925). Het verbod van de moeder krijgt een vervolg: Françoise mag de studie van haar keuze, geneeskunde, niet volgen. Ze begint dan maar aan een opleiding tot verpleegkundige (1925-1930), om later, eenmaal zelfstandig geworden, toch geneeskunde te gaan studeren, tegelijk met haar vijf jaar jongere broer Philippe (1931).

Wanneer deze broer blijkt begint te geven van ernstige psychologische problemen, wordt Françoise door haar vader uitgestuurd om behandeling te zoeken. Zo ontmoet ze de analyticus René Laforgue, in wie zij onmiddellijk vertrouwen stelt. En zij 'stuurt' haar broer naar hem om een analyse te beginnen (in 1932). De psychoanalyse staat op dat ogenblik in Frankrijk nog in haar kinderschoenen. Daarover dadelijk meer. René Laforgue (1894-1962) staat bekend als een van de meest controversiële figuren onder de vroege Franse psychoanalytici.³ Hij was weinig theoretisch, werkte sterk intuïtief en vermengde de psychoanalyse nogal met biologie en antropologie. Zijn eerste boek, dat in Frankrijk overigens enorm veel succes heeft gekend, gaat over de psychopathologie van het falen. Hij probeerde een aantal Freudiaanse begrippen te herformuleren, zoals bijvoorbeeld het 'Gezins-Boven-Ik'. Ten slotte poogde hij ook het religieuze denken te koppelen aan de Freudiaanse stadia. Zelf

2. Sauverzac, *Françoise Dolto*, 1993, p. 67.

3. Idem, pp. 91-95, en Roudinesco, *La bataille de cent ans*, 1, 1982, pp. 289-297.

was hij in analyse geweest bij Eugénie Sokolnicka, een Poolse die door Freud naar Frankrijk was gestuurd om er de eerste echte analytici op te leiden. Deze analytica is later ook van belang geweest voor Françoise Dolto in verband met de voorbereiding van haar analytische werk met kinderen. Soms wordt er een parallel getrokken tussen Laforgue en Dolto: het weinig theoretisch onderbouwde en intuïtieve denken, de interesse voor het religieuze en de aandacht voor de psychose. Maar daarmee houdt de vergelijking op.

Een paar jaar nadat Philippe zijn analyse bij Laforgue is begonnen, raadt hij zijn zus aan ook in analyse te gaan bij zijn analyticus. Dit gebeurt in een periode waarin ze niet goed meer weet wat te doen in haar gevecht tegen de verlangens van haar moeder. Zo bevinden broer en zus zich opnieuw in een concurrentiepositie tegenover elkaar. Haar broer wordt kort daarop ziek, en Françoise is ervan overtuigd dat zijn tuberculose te maken heeft met het feit dat zij zijn plaats op de divan heeft ingenomen. Opnieuw ontstaat er onenigheid tussen haar vader en moeder in verband met haar analyse. Terwijl Françoise haar vader dankbaar is voor de, ook financiële, steun bij haar analyse, zet haar moeder haar onder druk om te stoppen bij Laforgue. Zij schrijft haar vader dat ze sedert de dood van haar zus geen plaats meer had voor een vrouwelijk Ik-ideaal en dat zij dankzij de analyse, en dus dankzij hem, vrouw is kunnen worden.

In 1935 begint ze aan haar co-assistentie in het Parijse ziekenhuis Bretonneau op de afdeling kinderchirurgie. Al gauw merkt Françoise Dolto dat de psychiatrie ontgoochelend is en weinig creativiteit vergt. In het 'Hôpital des Enfants Malades', bij dr. Heuyer, maakt zij echter kennis met de analytica Sophie Morgenstern en aldus met de kinderpsychoanalyse. Sophie Morgenstern (1875-1940) en Eugénie Sokolnicka (1884-1934), beiden van Poolse afkomst en pioniers van de kindanalyse in Frankrijk, zijn voor Dolto de eerste inspiratiebronnen voor haar latere werk. In die jaren leert Françoise Dolto ook Jenny Aubry kennen, met wie ze het werk van deze pioniers voortzet.

Jenny Aubry zal in 1964 als hoofd van de afdeling kindergeneeskunde de eerste psychoanalytische spreekuren voor kinderen in ziekenhuizen in Frankrijk houden. Jenny Aubry (1903-1987) werd geboren als Jenny Weiss.⁴ Ze was tweemaal getrouwd, de eerste keer met Alexander Roudinesco (ze is de moeder van de bekende historica van de psychoanalyse, Elisabeth Roudinesco) en daarna met Pierre Aubry. Zij was de tweede

4. Zie Dolto, *Autoportrait*, 1989, p. 266.

vrouw in Frankrijk die gespecialiseerd was in de neurologie. Zeer vroeg, al in 1939, wist zij de zeer begeerde benoeming te verwerven tot 'geneesheer van de klinieken te Parijs'. Na jaren van preventief werken met psychotische kinderen vanuit het denken van René Spitz en John Bowlby legde zij zich na haar ontmoeting met Anna Freud geheel toe op de psychoanalyse. Na haar analyse bij Sacha Nacht en haar controle-analyse bij Lacan verliet Aubry (gekant tegen de hervormingen van Sacha Nacht) de *Société Psychanalytique de Paris* nog in 1953 en sloot zij zich aan bij de *Société Française de Psychanalyse*, die onder anderen Lacan, Dolto en Lagache in dat jaar hadden gevormd. Toen deze in 1964 uiteenviel, koos ze, evenals Françoise Dolto, voor de *École freudienne de Paris*, de strikt lacaniaanse groep waarbinnen zij evenwel een grote vrijheid van denken behielden (zie ook pp. 33-34). Zij bleven de groep rond Lacan trouw tot 1980, het jaar waarin deze, in een soort dramatische slotscène, zijn school ophief. Persoonlijke vriendschap heeft in deze trouw een grote rol gespeeld. Tegen de opheffing van de *École freudienne de Paris* hebben zowel Aubry als Dolto zich krachtig verzet. Jenny Aubry – onder die naam publiceerde ze vanaf 1953 – heeft veel gewerkt met verwaarloosde kinderen en net als Dolto met baby's en zeer jonge kinderen.

Na haar stage in het 'Hôpital des Enfants Malades' besluit Françoise Dolto de psychiatrie vaarwel te zeggen. Ze wil verder alleen nog als huis- en kinderarts werkzaam zijn. In 1939 verdedigt ze haar dissertatie: *Psychoanalyse et pédiatrie*, die ze heeft geschreven onder leiding van een academicus die al even pittoresk was als Laforgue, namelijk de internist en kinderpsychiater Edouard Pichon (1890-1940).

Nu de naam van deze Franse analyticus van het eerste uur is gevallen, gaan we kort in op enkele onderdelen van de vroege geschiedenis van de Franse psychoanalyse waarop Dolto in de hier gepubliceerde teksten af en toe doelt. Pichon was samen met negen anderen (onder wie Angelo Hesnard, René Laforgue, Marie Bonaparte, René Allendy en Rudolph Loewenstein de bekendste zijn) stichtend lid van de *Société Psychanalytique de Paris* (SPP), de eerste officiële psychoanalytische vereniging in Frankrijk.⁵ De stichtingsdatum is 4 november 1926. In het jaar daarop begon het eerste Franse psychoanalytische tijdschrift, de *Revue française de Psychanalyse*, te verschijnen. Pichon was als kinderarts en kinderneuropsychiater verbonden aan diverse Parijse ziekenhuizen. Hij publiceerde

5. Roudinesco, *Jacques Lacan*, 1993, p. 37.

in een van de grote geneeskundehandboeken van de jaren dertig ook over aangelegenheden die strikt tot de interne geneeskunde en de neurologie behoren.⁶ Pichon was een van de eerste geneesheren-psychoanalytici in Frankrijk en behoorde tot de zogenaamde 'chauvinistische richting' in de Franse psychoanalytische beweging.⁷ Deze richting verdedigde de 'aanpassing' van de Germaanse en ook 'Israëlitische' (deze term werd gebruikt om niet van anti-semitisme beschuldigd te worden) psychoanalyse aan de Latijnse geest van de Fransen. Pichon was hierin zeer dubbelzinnig, zoals Roudinesco lapidair aangeeft: 'Hij staat vijandig tegenover de Joodse beweging, zonder echter een notoir anti-semiet te zijn.'⁸ Een sprekend voorbeeld van zijn racistisch denken (niet alleen anti-semitisch) mag hier evenwel niet ontbreken. In zijn handboek over kinderpsychiatrie stelt hij, wanneer hij de opvoeding van het zeer jonge kind bespreekt, dat de 'ouders de opvoeding niet aan personeel mogen uitbesteden', zeker niet 'aan vreemde "nurses", van wie het merendeel afstamt van een of andere Germaanse stam en die bijna altijd stijfkoppig en ten onrechte overtuigd zijn van hun zogenaamde kunnen. [...] Zij moeten formeel verboden worden.'⁹ In zijn psychoanalytische geschriften be-toonde hij zich minder fanatiek en hij bleef in dialoog met de andere richtingen, de zogenaamde 'orthodoxen', die onder directe invloed stonden van de Weense psychoanalytici en vooral trouw wilden blijven aan de *International Psychoanalytic Association* (onder anderen Loewenstein, Bonaparte en Hartmann) en de zogenaamde 'neutralen', die een onafgebroken intellectuele confrontatie nastreefden tussen de psychiatrie en de psychoanalyse (onder anderen Eugène Minkowski en andere aanhangers van de door de fenomenologische psychiatrie geïnspireerde beweging *L'Évolution Psychiatrique*, die vooral bekend is vanwege het door hen uitgegeven gelijknamige tijdschrift). Maar in zijn politiek geïnspireerde pamfletten die hij als lid van de rechts-katholieke beweging *L'Action française* schreef, ontpopte hij zich als een anti-semitisch politiek denker. In deze kringen verzweeg hij overigens zijn lidmaatschap van de ('joodse') psychoanalytische beweging.¹⁰

6. Zie bijvoorbeeld E. Pichon, 'Cellulite' en 'Lypodystrophie progressive (Maladie de Barraquer-Simons)', in: Nobécourt & Babonneix (eds.), *Traité de médecine des enfants*, 1934, deel 1, pp. 355-357 en 358-362, en 'Acrodynie infantile (Maladie de Selter)' en 'Migraine', in: idem, deel 5, pp. 521-540 en 572-582.

7. Roudinesco, *La bataille*, 11, 1986, p. 20, en *La bataille*, 1, 1982, pp. 418 en 424.

8. Roudinesco, *La bataille*, 1, 1982, p. 299.

9. Pichon, *Le développement physique de l'enfant* (1936) 1947, pp. 171-172.

10. Roudinesco, *La bataille*, 1, 1982, pp. 299 e.v., p. 400.

Zijn grote aandacht voor de taal beïnvloedde de jonge Lacan. Pichon was niet alleen arts, maar had ook een opleiding als taalkundige genoten (hij was grammaticus). Samen met zijn oom, Jacques Damourette, werkte hij dertig jaar lang aan een zeer gedetailleerde grammatica van de Franse taal.¹¹ In die hoedanigheid stond hij aan de wieg van de zeer vroeg gestichte *Commission linguistique pour l'unification du vocabulaire psychanalytique français* [Taalcommissie voor de gelijkmaking van de Franse psychoanalytische woordenschat].¹² Het was in die context dat Pichon onder meer de Franse term *forclusion* voorstelde om een specifiek mechanisme van de psychose mee aan te duiden. Later werd dit begrip door Lacan opnieuw 'uitgevonden' in het kader van zijn theorie over de ontstaansvoorwaarden van de psychose,¹³ als benaderende vertaling van het begrip *Verwerfung*, dat Freud zeker niet zo technisch exact had gebruikt in zijn bespreking van de psychotische episodes in het geval van de 'Wolvenman'.¹⁴ Het behoudsgezinde katholicisme van Pichon en een vage algemene spiritualiteit hadden veel invloed op de psychoanalytische ideeën van Françoise Dolto over de religie.¹⁵ Pichon was echter ook degene die in 1931 de eerste gespecialiseerde polikliniek voor kinderen opende in een neuropsychiatrische instelling in Parijs. Aan het eind van de jaren dertig stelde hij Françoise Dolto in staat om een kinderspreekuur te houden in het hospitaal Bretonneau.¹⁶ Hij steunde haar ook ten zeerste bij de verdere ontwikkeling van haar zeer persoonlijke stijl in de kinderpsychoanalyse.¹⁷

De stellingen die Dolto in haar dissertatie verdedigt waren vernieuwend. Zij stelt de psychoanalyse van kinderen en volwassenen aan elkaar gelijk, wat op dat ogenblik, zeker in de Franse context, nieuw was. Historisch gezien heeft de kinderpsychoanalyse, ook in Frankrijk, steeds de band met de pedagogiek behouden, ook al was de kinderanalyse in de beginfase eveneens nauw verbonden met de nog jonge (kinder)psychiatrie.

Om Françoise Dolto en de Franse context van destijds beter te kunnen plaatsen, verwijzen wij hier kort naar enkele elementen uit de ontstaansgeschiedenis van de kinderanalyse.

11. J. Damourette & E. Pichon, *Des mots à la pensée: essai de grammaire de la langue française*. 7 delen, Parijs (D'Artrey) 1911-1940. Zie Roudinesco, *La bataille*, I, 1982, pp. 310 e.v.

12. Zie Roudinesco *La bataille*, I, 1982, pp. 292 e.v., 377 e.v. en 391 e.v.

13. Zie het *seminaire* over de psychose, 1955/1956: Lacan, *Les psychoses*, 1981.

14. Zie Roudinesco *La bataille*, I, 1982, pp. 315, 382 en 393.

15. Zie Roudinesco, *La bataille*, II, 1986.

16. Mijola & Mijola-Mellor, *Psychanalyse*, 1996.

17. Zie Roudinesco, *Jacques Lacan*, 1993, pp. 314-315.

Freud heeft als eerste het kind een plaats in de psychoanalyse gegeven: hij ontdekte het kind in het verhaal van de volwassen analysanten, hij heeft de belangrijke rol van de kinderlijke seksualiteit in de menselijke ontwikkeling ontdekt, en hij heeft als eerste een analyse van een fobische jongen (de 'kleine Hans') gemaakt, ook al verliet die via de vader.¹⁸

In Frankrijk waren als enigen Pichon en de twee reeds eerder genoemde Poolse pioniers, Sophie Morgenstern en Eugénie Sokolnicka, zeer vroeg begonnen met kinderen te werken. Zij probeerden de symptomen bij neurotische kinderen weg te nemen.¹⁹ Zo waren volgens Sophie Morgenstern de tijdelijke symptomen bij kinderen vooral te wijten aan het onanisme en de jaloezie bij de geboorte van een jonger kind. Zij sloot zich aan bij de opvatting van Anna Freud, die de pedagogiek belangrijk achtte en het kind nog geen eigen Boven-Ik toekende.²⁰

In Wenen was Hermine von Hug-Hellmuth de eerste analytica na Freud die met kinderen werkte. Zij publiceerde voornamelijk over het spel en de tekeningen van kinderen. Een bekend werk van haar uit 1928 is de gevalsstudie van een jonge adolescente, met een voorwoord van Freud.²¹ Een landgenoot, August Aichorn (1878-1949), kreeg met zijn boek over de verwaarloosde jeugd ook een voorwoord van Freud. Hij vergeleek het delinquente gedrag bij jongeren met het neurotische symptoom en probeerde, in de lijn van het pedagogisch denken van die tijd, aan te tonen dat de pedagoog in de overdrachtsrelatie met het kind een substituutouder kon worden.²²

Het Amerikaanse denken wordt vertegenwoordigd door de Ego-psycholoog Erik Erikson (1902-1994) en door René Spitz (1887-1974). Deze laatste is vooral bekend vanwege zijn werk rond de vroegkinderlijke depressie, het hospitalisatiesyndroom en de 'genetische psychologie'.

In Engeland neemt D.W. Winnicott (1896-1971), kinderarts en groot clinicus, min of meer de plaats in die Françoise Dolto in Frankrijk bekleedt. Hij schreef ook een werk over psychoanalyse en kindergeneeskunde (1958), en werkte vooral vanuit de relationele context. We denken hier onder meer aan termen als 'transitional object' en 'good-enough-mother'. Hij was een van de weinige Angelsaksische analytici die Lacan kende en zich bijvoorbeeld liet inspireren door diens begrip spiegelsta-

18. Freud, 'Analyse der Phobie eines fünfjährigen Knaben', 1909.

19. Sauverzac, *Françoise Dolto*, 1993, p. 116.

20. Zie Anna Freud, *Le normal*, 1927, en *Le traitement*, 1968.

21. Von Hug-Hellmuth, *Journal psychanalytique* (1928), 1975; het voorwoord van Freud ook in *Gesammelte Werke* x, p. 456.

22. Roudinesco, *Dictionnaire de la psychanalyse*, 1997, p. 26.

dium om de belangrijke rol van de moeder en het gezin als spiegel voor de ontwikkeling van het kind te benadrukken. In 1953, bij de eerste breuk in de Franse psychoanalytische beweging, verweet Winnicott Dolto een al te charismatische houding ten aanzien van haar leerlingen.

John Bowlby (1907-1990), psychiater en directeur van de beroemde Tavistock Clinic in Londen, nam meer dan Winnicott afstand van de Kleiniaanse stellingen en schonk meer aandacht aan de sociale realiteit van het kind en diens opvoeding. Termen als hechting, verlies en scheiding spelen bij hem een belangrijke rol. Bowlby werd ook bekend door zijn werk in verband met het hospitalisatiesyndroom, affectieve verwaarlozing, anaclitische depressie en preventie van psychose.

Na dit algemene overzicht van de belangrijkste namen en richtingen blijven wij een moment stilstaan bij de grote lijnen. We kunnen stellen dat binnen de internationale psychoanalytische beweging zich van meet af aan twee grote stromingen aftekenden inzake de kinderpsychoanalyse. Enerzijds is er de Weense groep rond Anna Freud en anderzijds de Angelsaksische beweging rond Melanie Klein.

Anna Freud (1895-1982) stelt een psychoanalytische pedagogie voorop die neurosenvorming moet voorkomen,²³ een stelling die ze later wat afzwakte. Ze bleef de psychoanalyticus echter als een substituutopvoeder zien die het driftleven van het kind probeert te bevrijden. Met de overdrachtsrelatie werken lijkt haar niet mogelijk, daar kinderen nog te afhankelijk van hun ouders zijn. Ze vreesde ook voor de negatieve overdracht van de ouders. Voor Anna Freud is er een duidelijk verschil tussen analytisch werken met volwassenen en dat met kinderen. Bij het kind werkt het geweten nog niet,²⁴ het Ik moet worden versterkt tegen het almachtige onbewuste. Met het onbewuste werken, en dus met de vrije associatie of met de symbolische betekenissen in tekeningen of in spel, is volgens haar niet mogelijk. Voor haar staat de realiteit op het voorste plan. Daarom zijn de ouders als reële ouders zo belangrijk om mee te werken.

Melanie Klein (1882-1960) heeft vanuit haar klinische praktijk voor het eerst een soort aparte metapsychologie voor het analytisch werken met kinderen ontwikkeld. Zij was tot de overtuiging gekomen dat het onbewuste van het kind direct kon worden geanalyseerd. Zij ontwierp daarvoor een eigen theoretisch kader. Klein heeft begrippen geopperd

23. A. Freud, *Le traitement psychanalytique*, 1968.

24. A. Freud, *Le normal et le pathologique*, 1927, p. 84.

die het archaische in de kind-moeder-relatie beschrijven en heel bruikbaar zijn bij psychotische en vroegkinderlijke stoornissen. Zij werkte met een afgebakend kader en zorgvuldig uitgekozen speelgoed. De spelkamer wordt bij de kindtherapeuten gebruikt in navolging van Melanie Klein: een aparte analytische ruimte op kinderniveau, met speelgoed, zand, water.

Van een echte discussie tussen Dolto en Klein is helaas nooit sprake geweest, omdat het werk van Melanie Klein pas in de jaren zestig in het Frans werd vertaald en zo aan bekendheid won. Françoise Dolto heeft Melanie Klein in 1936 bij prinses Marie Bonaparte ontmoet. Zij verweet Klein dat ze te veel een theoretische constructie op het kind wilde toepassen, dat zij 'geen psychoanalyse deed, maar eerder een psychotherapie ter ondersteuning van het narcisme van het kind'. Dolto vond bovendien dat 'de goede en de slechte moeders' van Melanie Klein overbodig zijn en niet bestaan. Voor haar zijn er alleen maar 'moeders voor het orale en voor het anale, en die aanvaard je of niet'.²⁵ Dit belangrijke meningsverschil tussen Dolto en Klein laten we hier voor wat het is.

Er zijn ook belangrijke overeenkomsten. Net als Klein plaatst Dolto in haar dissertatie het onbewuste van het kind op de voorgrond. Verder beklemtoont ze dat in het analytische werk met kinderen niet het symptoom belangrijk is, maar het psychisch trauma waaronder het kind lijdt. Het is belangrijk dat je het kind via de analyse helpt om zijn onbewuste conflicten en trauma's te verwoorden. Daarnaast verdedigt zij weer meer in de lijn van Anna Freud vooral ook het preventief potentieel van de psychoanalyse.

De psychoanalytische opleiding van Françoise Dolto vond verder plaats bij diverse analytici te Parijs.²⁶ Ze heeft verschillende supervisors gehad toen ze als analytica begon (de zogenaamde controle-analyses). Eén van hen was Angel Garma, die zich later in Buenos Aires vestigde en medeoprichter werd van de Argentijnse Psychoanalytische Vereniging. Hij is vooral bekend door zijn teksten over de droom die hij in de regel niet zo als Freud als een wensvervulling beschouwde, maar als een hallucinatoir fenomeen dat het Ik helpt om conflicten op te lossen.²⁷ Heinz Hartmann, de bekende Ego-psycholoog, verbleef tijdens de jaren dertig in Parijs. Hij was haar tweede supervisor. Zij heeft ongetwijfeld haar ideeën over kin-

25. In een gesprek met E. Roudinesco: Aubry e.a., *Ouelques pas*, 1988, p. 13.

26. Sauverzac, *Françoise Dolto*, 1993, pp. 134-135.

27. Zie Garma, *La psychanalyse des rêves*, 1954.

deranalyse aangescherpt in dialoog met het 'annafreudiaanse' gedachtegoed dat deze Weense psychoanalyticus vertolkte. Dolto is ook bij Loewenstein in supervisie geweest. Deze Russische jood had zich in 1925 in Frankrijk gevestigd en was samen met Sokolnicka de vertegenwoordiger van de orthodoxe Weense psychoanalyse. Loewenstein was ook de 'didacticus' van Daniel Lagache, Sacha Nacht en Jacques Lacan, drie figuren die in de latere geschiedenis van de Franse psychoanalyse een hoofdrol zullen spelen. Dolto werkte in die tijd ook samen met de al eerder genoemde René Spitz. John Leuba die op een bepaald ogenblik voorzitter werd van de SPP, is ook supervisor van Dolto geweest. Op het belang van Edouard Pichon hebben wij reeds gewezen.

Na haar promotie vestigt Dolto zich als huis- en kinderarts, later als psychoanalytica in het zestiende arrondissement van Parijs. Een jaar later, in 1940, het jaar dat Edouard Pichon overleed, begint zij haar spreekuur in Trousseau, een andere bekende Parijse kliniek. Zij zal hier blijven werken tot in 1978, het jaar van haar pensionering. Trousseau is altijd haar belangrijkste werkplaats geweest, en daar heeft ze ook, via de doorverwijzing van een kind, voor het eerst de naam Boris Dolto gehoord, haar latere echtgenoot. Boris Dolto was een arts van Russische origine. Hij was tijdens zijn opleiding naar Frankrijk geëmigreerd. In Parijs richtte hij een school voor podologie op, waar hij zijn nieuwe bewegingstherapeutische methode uitwerkte.

In 1942 trouwt Françoise Marette met Boris Dolto. Ze vestigen zich in het universitaire, vijfde arrondissement van Parijs, op nummer 260 van de rue Saint-Jacques dicht bij de Sorbonne. Ze is daar blijven wonen, ook na de dood van Boris in 1981.

Naast haar werk in Trousseau en haar privé-praktijk aan huis werkte Françoise Dolto vanaf 1946 ook samen met George Mauco, André Bergé en Juliette Favez-Boutonnier in het eerste CMPP (Centre Médico-Psycho-Pédagogique) in Frankrijk, dat verbonden was aan het befaamde lyceum 'Claude Bernard' [het CMPP is te vergelijken met de CCGZ (Centra voor Geestelijke Gezondheidszorg) in België en met het RIAGG (Regionaal Instituut voor Ambulante Geestelijke Gezondheidszorg) in Nederland]. In het kader van haar werk aan het CMPP gaf Dolto vele voordrachten over preventie bij kinderen, gepubliceerd in het tijdschrift *L'école des parents*.²⁸ Zij hield onder meer een pleidooi voor de bescherming van het natuurlijk ritme van kinderen. Slaapstoornissen

28. Sauverzac, *Françoise Dolto*, 1993, pp. 207-209.

Françoise en Boris Dolto

kunnen worden voorkomen als kinderen meer in harmonie met zichzelf en met de moeder kunnen inslapen ('Les troubles du sommeil', in het nummer van maart-april 1952). Een ander voorbeeld is haar voordracht over de 'reële en de symbolische grootouders' ('Les grands parents', in het decembernummer 1950), waarin ze duidelijk maakt hoe belangrijk het is om met jonge kinderen over hun grootouders en over het verleden van de familie in het algemeen te spreken. Het gaat over de grootouders, maar terzelfder tijd over het kind, over zijn eigen psychische geschiedenis die in de vorige generaties vervat ligt. Daarnaast werkte ze vanaf 1950 een aantal jaren mee in de polikliniek van Jenny Aubry.

In 1938 was Françoise Dolto volwaardig lid geworden van de *Société Psychanalytique de Paris* (SPP), op dat ogenblik de enige psychoanalytische vereniging in Frankrijk, en trouw onderdeel van de *International Psychoanalytic Association* (IPA). In 1953 komt het echter tot een breuk binnen deze groep. Naast de SPP ontstaat de *Société Française de Psychanalyse* (SFP), die vooral in de jaren vijftig en in het begin van de jaren zestig zal floreren. Wanneer Dolto zonder nadere specificatie spreekt van de 'Société', dan heeft ze het over deze SFP.

Een korte toelichting van deze lokale geschiedenis is hier op zijn plaats. Deze 'Société' ontstond in 1953 uit een ruzie, gevolgd door een breuk binnen de oudere SPP. De ruzie speelde zich af tussen een factie die trouw zwoer aan de geest die toen binnen de IPA heerste enerzijds, en een groep die de psychoanalyse weer meer wou openstellen voor inspiratie uit de menswetenschappen en die haar, samen met Lacan, weer tot leven wou wekken door een serieuze 'retour à Freud'. Een van de centrale disputen ging over de kwestie van de lekenanalyse. De eerste factie volgde de toen geldende IPA-norm, dat eigenlijk alleen medici de volledige opleiding konden volgen. Het dispuut beleefde zijn hoogtepunt toen Lacan president was van de oude vereniging en daarbinnen een instituut, een opleidingschool, werd opgericht naar internationaal model. Dit instituut stond onder leiding van Lacans vriend en rivaal, Sacha Nacht, die strikt de IPA-directieven wilde toepassen: geen lekenanalytici, een medisch-biologische interpretatie van Freud, niet te veel menswetenschappen. Het was niet Lacan die het initiatief tot de splitting nam. Hij volgde zijn collega's, onder wie de psycholoog Daniel Lagache, die verdere samenwerking niet meer mogelijk achtte. Samen met Lagache vormden onder meer de volgende opposanten een nieuwe groep: Lacan, Dolto, Favez-Boutonnier, Reverchon-Jouve.

De SFP heeft een enorme impuls aan de psychoanalyse in Frankrijk gegeven. Het tijdschrift dat zij uitgaven, kortweg *Psychanalyse* genoemd,

getuigt daarvan. De Belgische psychiaters en menswetenschappers die halverwege de jaren zestig de 'Belgische School voor Psychoanalyse' hebben gesticht, genoten in de SFP (een deel van) hun opleiding of onderhielden er zeer nauwe intellectuele banden mee.

In 1964 hield de *Société* op te bestaan. Er deed zich een nieuwe scheuring voor. In de voorgaande jaren hadden zeer velen zich ingespannen om alsnog erkend te worden door de IPA. Vooral vanwege de figuur van Lacan – zijn excentriciteit en met name zijn veelbesproken, onorthodoxe therapiepraktijk van de zogenaamde 'korte zittingen' – kon het zo niet doorgaan. Op dat moment zondert zich een groep af die zonder problemen door de IPA wordt erkend: de *Association Psychanalytique de France* (uitgever van het befaamde *Nouvelle Revue de Psychanalyse*). Bekende namen daarbinnen zijn: Jean Laplanche, Jean-Bertrand Pontalis, Wladimir Granoff. Lacan sticht in dat jaar zijn eigen *École freudienne de Paris*, het begin van het zogenaamde 'lacanisme'. Bekende namen hier zijn onder meer: Françoise Dolto, François Perrier, Serge Leclair. De meest volledige informatie over deze geschiedenis (documenten, rapporten, enzovoort) is te vinden in de recente werken van Elisabeth Roudinesco.²⁹

In 1969 werkte Françoise Dolto onder de naam 'Dr. X' voor het eerst mee aan een reeks uitzendingen op de Franse radio. Ze beantwoordde rechtstreeks vragen van kinderen. Nadien heeft ze ook een reeks uitzendingen voor volwassenen verzorgd over opvoeding en ouderschap (tot 1978), die in boekvorm zijn verschenen onder de titel *Lorsque l'enfant paraît* (1990).

De uitzendingen hadden bij het brede publiek een enorm succes. Dit valt te verklaren vanuit de geest waarin Dolto steeds heeft proberen te werken: ze heeft de psychoanalyse van kinderen geconcipeerd vanuit het dagelijkse leven, en niet vanuit de pathologie.

In 1978, bij haar officiële pensionering, geeft ze haar klinische werk op. Daarna legt zij zich toe op preventief werk. Zij richt het eerste *Maison Verte* op in het vijftiende arrondissement van Parijs. Het is een ontmoetingsplaats voor ouders en kinderen jonger dan drie jaar.³⁰ Dolto is voorstander van het op zeer vroege leeftijd stimuleren van het socialisatieproces, op voorwaarde dat dit samen met de ouders gebeurt. Een kind heeft naast de veilige relatie met de moeder ook andere contacten nodig om los

29. Zie Roudinesco, *La bataille*, 11, 1986; Jacques Lacan, 1993, en *Généalogies*, 1994.

30. Dolto, *La cause des enfants*, 1985, pp. 395-438; Aubry e.a., *Quelques pas*, 1988, pp. 38-42.

te komen uit de dualiteit met haar, ook als baby. Het 'Maison Verte' is een intermediaire ruimte, een overgang van het gezin naar de kinderopvang of de crèche, waar met de kinderen en met de ouders wordt gesproken, waar de ouders over hun angsten en schuldgevoelens kunnen spreken met andere ouders, of met een psychoanalyticus (zonder dat dit een therapeutisch of verzorgingscentrum wordt). Als we straks dieper ingaan op het belang van het woord in de structurering van de subjectwording van het kind, op de verschillende separatie- en castratiemomenten, zal het duidelijk worden dat deze open ruimtes in het denken van Dolto een logisch gevolg zijn: het is een poging om de relationele problemen tussen ouders en kinderen in een heel vroeg stadium te ondervangen. Ze wil aldus voorkomen dat kinderen de symptomen van hun ouders overnemen. Het 'Maison Verte' is tevens een plaats waar ouders leren luisteren naar de kinderen, waar ze kinderen als onafhankelijke wezentjes leren zien, of zoals Dolto het uitdrukt, waar ze zich castreren van hun kind.

De publicaties van Dolto zijn, met uitzondering van haar proefschrift, dat voor de eerste keer in 1939 bij uitgeverij A. Legrand uitkwam, pas verschenen rond haar pensioenleeftijd. Het eerste werk uit die reeks, *Le cas Dominique*, behelst een gevalstudie die ze in 1971 op het congres over de psychose in Parijs presenteerde.³¹ Daarna volgde de ene publicatie de andere op, zelfs verschillende in een en hetzelfde jaar. Veel van haar boeken zijn een neerslag van het gesproken woord, maar niet allemaal. Tot de door haar geschreven werken behoren met name: *Psychanalyse et pédiatrie* (1939), *Sexualité féminine* (1982), *Au jeu du désir* (1981), *L'image inconsciente du corps* (1984). Deze laatste twee zijn haar meest theoretische werken.

Françoise Dolto sterft op 25 augustus 1988 in de rue Saint-Jacques.

Haar werk wordt voortgezet door Cathérine Tolitch-Dolto via de nog steeds lopende publicatie van tal van manuscripten en het beheer van de archieven van haar moeder. Rond de Archieven van Françoise Dolto is een actieve groep ontstaan die haar werk voort doet leven, zowel in teksten als in scholingsbijeenkomsten. Zo verscheen in juni 1996 het eerste nummer van het *Bulletin de l'Association – Archives et Documentation Françoise Dolto*.³²

31. Dolto, *Le cas Dominique*, 1971; een Nederlandse vertaling verscheen in 1991.

32. Het adres luidt: 21, rue Cujas, 75005 Parijs.

II. ENKELE HOOFDTHEMA'S

Om Dolto's tekst zelfstandig te kunnen lezen is kennis van enkele van haar basisbegrippen en grondbeginselen wenselijk. Wij zullen nu een korte uiteenzetting geven van deze begrippen en beginselen en daarbij zal het de lezer ongetwijfeld opvallen dat de begrippen dikwijls verwijzen naar de lacaniaanse terminologie, ook al dekken ze niet altijd dezelfde inhoud. Tussen Françoise Dolto en Jacques Lacan bestond een band van vriendschappelijk respect en echte waardering voor elkaars werk. Dolto heeft veel begrippen aan hem ontleend, maar gaf er een eigen inhoud aan. Hiervoor heeft ze nogal wat kritiek gekregen van Lacans leerlingen. Ze was, zoals Lacan haar noemde – en dat heeft ze nooit aangevochten – een vrouw van de praktijk. Hij was de theoreticus.

In dit overzicht streven we niet naar volledigheid. We staan ook niet stil bij algemeen bekende psychoanalytische begrippen. We concentreren ons op de volgende thema's: 1. het onderscheid tussen psychoanalyse en psychotherapie; 2. het kind als een volwaardig talig subject; 3. de waarheid en het waarachtig spreken over de generaties heen; 4. de castraties als structurerende groeimomenten; 5. de begrippen lichaamschema en lichaamsbeeld.

1. *Psychoanalyse en psychotherapie*

In onderstaande teksten gaat Dolto impliciet uit van een duidelijk onderscheid tussen psychoanalyse en psychotherapie. Hiermee sluit zij aan bij een Franse traditie binnen de psychoanalyse waarin de invloed van Jacques Lacan niet onbelangrijk is geweest. In andere taalgebieden wordt dit onderscheid vaak veel minder scherp gemaakt. Om te begrijpen wat hier wordt bedoeld, kan men het best vertrekken van een onderscheid tussen psychotherapie in enge en in brede zin. Uiteraard is voor de Franse psychoanalytici de psychoanalyse ook een vorm van psychische behandeling, en in die zin een vorm van psychotherapie (in de brede zin). In enge zin moet er nochtans onderscheid worden gemaakt. Van psychoanalyse kan volgens Dolto alleen sprake zijn wanneer aan twee voorwaarden is voldaan: (1) de patiënt is in staat om verbaal te communiceren, en (2) de patiënt verbindt zich op de een of andere manier om middels een verbale dialoog actief te werken aan het overwinnen van zijn probleem. Deze voorwaarden houden het volgende in: aan het begin van het analytisch proces heeft de patiënt op enigerlei wijze duidelijk gemaakt dat hij het verlangen heeft om door middel van een dialoog samen te werken met de

analyticus. Hij is in staat om zich aan de discipline van deze terughoudende manier van werken te houden. Deze wordt gekenmerkt door een beperkte tijdsduur van de zittingen, door regelmatige, in de tijd gespreide zittingen, zonder tussenliggende 'zorg' of ingrepen van de therapeut. De patiënt is dus in staat om minstens op minimale wijze in eigen naam over en voor zichzelf te spreken; zijn toestand vergt geen voortdurende pedagogische of adviserende ingrepen van de therapeut. Volgens Dolto kunnen zelfs kleine kinderen gebruikmaken van deze gedisciplineerde vorm van hulpverlening: zij kunnen zichzelf in voldoende mate, al dan niet verbaal, uitdrukken; zij kunnen het aan om alleen, dat wil zeggen zonder de voortdurende aanwezigheid van een van de ouderfiguren, in de spreekkamer samen te zijn met de analyticus; en zij drukken op hun manier uit dat zij belang stellen in het voorstel om langs de weg van een dialoog samen te werken met de analyticus. Zolang de voortdurende aanwezigheid van een van de verzorgers noodzakelijk blijft en zolang het kind de bovenvermelde voorwaarden niet aankan of niet wenst te onderschrijven, kan er wel op een andere manier hulp worden verleend. Dit noemt Dolto dan psychotherapie (in strikte zin). Die vorm van hulpverlening veronderstelt namelijk onder meer pedagogische bemoeienis, adviezen aan de ouders en begeleiding van het thuismilieu. Er kan (nog) niet met de patiënt worden gewerkt vanuit het perspectief van een persoonlijke zelfstandigheid (in aanleg). Om het wat lapidair te zeggen: in een psychotherapie geeft men richting aan het dagelijks leven, in een psychoanalyse kan het subject dat zelf en het bewerkt dat dagelijkse leven indirect door zich te richten op de onbewuste fantasma's.³³ Dolto drukt dit onderscheid nog op een andere manier uit: psychotherapie is de behandelingsvorm die steunt op het weten van de therapeut en houdt als het ware geen rekening met het onbewuste van het kind en met de uitingen van de overdracht.³⁴ Psychoanalyse is daarentegen een behandelingsvorm waarbij de analyticus de patiënt, of deze nu een volwassene is of een kind, beluistert als een subject met een eigen onbewuste geschiedenis dat daarin zelf de rode draad van zijn verlangen wil ontdekken. Als psychoanalyticus luister je vooral, je legt zeker geen thema's of aanpassing op, en je laat verwoorden wat uit het onbewuste vanzelf associatief voortvloeit.

33. Zie Dolto en Dolto-Tolitch, *Paroles pour adolescents*, 1989.

34. Vgl. Aubry e.a., *Quelques pas*, 1988, p. 77.

2. Het kind als volwaardig talig wezen

Geheel in de lijn van het lacaniaanse denken steunt Dolto in haar werk met kinderen volledig op de taal, op het zelf spreken, en op het via het verhaal van de ouders doen her-stellen van woorden. Het kind is voor Dolto een volwaardig, talig wezen en dit vanaf de geboorte. Het heeft een eigen verlangen, en in de verschillende stadia van zijn psychische ontwikkeling heeft het te kampen met scheiding en castratie, twee structurerende en dynamiserende momenten die telkens opnieuw optreden in zijn subjectwording, telkens in de relatie tot de ander, de moeder (figuur). In de klinische praktijk zal, wanneer we Dolto zelf aan het woord laten, de grote betrokkenheid van de ouders bij de behandeling van een kind duidelijk worden. We denken ook aan het 'Maison Verte' waar talige interacties tussen ouders en kinderen preventief worden opgezet om te voorkomen dat de nakende scheidingen (kinderoppas, crèche) traumatiserend gaan werken.

Dat Dolto het serieus meent met haar erkenning van het kind als een volwaardig, verlangend menselijk wezen, moge ook blijken uit een praktische maatregel die zij na een tijdje in haar psychoanalytische therapieën met kinderen heeft ingevoerd. Zij laat de kinderen aan het begin van een zitting een symbolisch bedrag betalen. De ouders betalen het honorarium aan de kassa van het centrum, maar het kind betaalt zelf symbolisch iets aan de therapeut. Dolto begon met deze werkwijze na herhaalde confrontaties met onhandelbaar geworden negatieve overdracht. Doordat het kind aan het begin van de zitting zelf moet 'betalen', krijgt het de mogelijkheid uiting te geven aan zijn verlangen om te komen voor het gesprek. Door niet te betalen, ook al is het door zijn ouders tot aan de deur gebracht, zegt het kind dat het geen gesprek wenst. Deze 'betaling' is echt symbolisch: een keitje, een namaak postzegel, een gebruikt metrokaartje... kortom allerlei dingen die in een kinderverzameling van belang kunnen zijn en dus een zekere waarde hebben. Dolto weigerde als betaling echter tekeningen of dingen die door het kind zelf waren gemaakt, omdat hierbij de symbolische functie van het betalen verdwijnt. Aan het door kinderen gemaakte werk komt interpretatie te pas, en dus is dat geen neutraal 'betaalmiddel'.

Dat Dolto in de psychoanalyse een zo centrale rol aan de taal toekent, is, zoals gezegd, door het lacaniaanse denken geïnspireerd. Wie kent niet de zinsnede 'het onbewuste is gestructureerd als een taal...'? Dolto verwijst regelmatig naar dit lacaniaanse adagium. Vanaf zijn briljante *Discours de Rome* – of zoals het officieel heet 'Fonction et champ de la parole

et du langage en psychanalyse' (1953) – is Lacan op zoek naar een invalshoek om de studie van het onbewuste, zoals Freud die vanaf zijn vroegste werken had aangevat, te systematiseren. Deze denkbeweging maakt deel uit van zijn verzet tegen de (re-)educatieve, biologische en medicaliserende trends in de toenmalige psychoanalyse. Lacan is vooral op zoek naar een formulering die de oorspronkelijkheid van Freuds theorie scherp in het licht stelt. Voor Freud is 'onbewust' niet alleen een predikaat waarmee eenvoudigweg het tegendeel van 'bewust' wordt aangeduid. Freud kent aan 'het onbewuste' een structurele plaats toe in het psychisch apparaat: het gaat om een aparte, van de rest van het psychisch apparaat radicaal afgescheiden structuur die haar eigen wetmatigheden kent.³⁵ Freud spreekt van primaire processen. Het onbewuste kent niet de wetten van de (bewuste, rationele) logica, zoals de wet van niet-tegenspraak, de temporele ordening, de afwisseling van bevestiging en ontkenning, enzovoort.³⁶ Toch is het onbewuste geen chaotische driftenpot, het functioneert volgens een eigen logica. De logica van de drift, zegt Freud. De logica van het verlangen ('le désir'), zegt Lacan. Volgens hem kan deze logica het best worden getypeerd als de logica van een eigen 'taal': de driftrepresentanten – de psychische voorstellingen volgens Freud, de 'betekenaars' volgens Lacan – hebben een vaste waarde en gaan onderling op allerlei manieren verbindingen aan die aan de bewuste logica ontsnappen. In het hierboven geciteerde adagium verwoordt Lacan deze idee. Hiermee zegt hij niet dat het onbewuste volgens de regels van de bewuste taal functioneert; dit zou in tegenspraak zijn met de idee dat het hier gaat om een aparte logica. Het onbewuste functioneert *als* een taal. Wanneer Lacan deze idee introduceert,³⁷ verwijst hij naar Freud, die in een van zijn uiteenzettingen in de *Traumdeutung* (1900) de droominterpretatie vergelijkt met het oplossen van een woordraadsel of een rebus. In latere uiteenzettingen verbreedt of radicaliseert Lacan nog zijn talige benadering van het onbewuste. Met de uitspraak dat 'het onbewuste het discours van de ander' is, beklemtoont hij hoezeer het onbewuste een vervreemdend structurelement is binnen het psychisch apparaat zelf.³⁸ In het onbewuste komt niet het bewuste denkende Ik aan het woord. Het Ik heeft er niets te zeggen. In het onbewuste 'spreekt' de ander in mij. In mijn onbewuste bewaar ik de uitspra-

35. Zie Corveleyn, 'Het onbewuste', 1988.

36. Zie Freud, 'Das Unbewusste', 1915.

37. Lacan, 'Fonction et champ de la parole' (1953) 1966.

38. Lacan, 'Le séminaire sur "La lettre volée"' (1955) 1966.

ken van de ander over mij, over zijn/haar verlangen naar mij, alsook alle verborgen betekenissen die een taal nu eenmaal aan de woorden meegeeft.

3. De waarheid en het waarachtig spreken over de generaties heen

Spreeken en de waarheid zijn twee woorden die bij Dolto steeds samen gaan. Ze denkt hierbij telkens vanuit de ervaring van het kind zelf. 'Waar(achtig) spreken wil zeggen dat je diegene die voor je zit beschouwt als een volwaardig persoon in wording, als een volledig talig wezen dat het lichaam van een kind heeft, maar geheel begrijpt wat we zeggen.'³⁹ Waarachtig spreken is de ander met zijn naam aanspreken, is hem respecteren in zijn symptomen en zijn zoeken naar de verborgen betekenis van zijn symptoom. Zo vraagt Dolto aan een baby van 14 maanden die autistisch lijkt: 'Misschien wil je wel sterven?'⁴⁰ Voor haar is waarachtig spreken met een baby spreken over datgene wat je zelf echt voelt in zijn aanwezigheid.

De waarheid spreken daar waar die ontbreekt, de waarheid herstellen daar waar die verkeerd is, is in de klinische praktijk van Dolto essentieel. Ze is ervan overtuigd dat onuitgesproken, verzwegen stukken van een levensgeschiedenis in de psychische ontwikkeling storend of traumatiserend kunnen zijn, tot in de volgende generaties. 'Wat in de ene generatie wordt verzwegen, draagt de volgende generatie in haar lichaam mee.'⁴¹ Voor een kind is het van levensbelang dat je het helpt de ontbrekende stukken van zijn geschiedenis te vinden en te verwoorden opdat het zijn identiteit kan opbouwen. In de praktijk werkt Dolto veel met de ouders, met hun geschiedenis, om de voor het kind belangrijke dingen door te geven. De enige voorwaarde hiervoor is, dat het kind zulks verlangt.

Psychoanalyse is dus niet de zaak van één individu. Ook de bredere familiekring is belangrijk. Zo heeft de psychoanalyse, net als het systeemdenken, veel aandacht voor de transgeneratiele problemen.⁴² Onbewuste conflicten gaan van generatie op generatie over. Grootouders, tantes en ooms, zelfs de naaste vrienden zijn belangrijk. Zoals Dolto zegt, zijn er drie generaties nodig om een psychoticus te laten 'ontstaan'. In die geest vraagt de analyticus in de voorbereidingsfase van een therapie met

39. Dolto en Nasio, *L'enfant du miroir*, 1987, p. 68.

40. Ibidem, pp. 67-68.

41. Dolto, *Dialogues québécois*, 1987, p. 113.

42. Zie Boszormenyi-Nagy & Spark, *Invisible Loyalties*, 1973.

een volwassen patiënt om een stamboom te maken. Die dient dan niet louter als geheugensteuntje, maar om vanaf het begin van het analytisch proces de persoonlijke, familiale voorgeschiedenis en de onbewuste oedipale knooppunten over de generaties heen in het spreken van de patiënt te laten meespelen. Bij kinderen is het soms zinvol de stamboom aan de ouders te vragen om zo duidelijkheid te krijgen over de plaats die het kind inneemt in de structuur en de dynamiek van het gezin.

4. De castraties als structurende groeimomenten

Dolto heeft de door Freud opgestelde psychologische ontwikkelingsstadia nooit opgevat als louter biologische stadia waarvan het verloop al van tevoren zou vastliggen. Het zijn psychologische, structurende stappen of momenten die natuurlijk medebepaald worden door de biologische rijping. Dolto spreekt dan ook van het fysieke proces, het 'lichaamschema', als een noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarde voor de psychische ontwikkeling. Deze laatste verbindt zij met de term 'lichaamsbeeld'. De ontwikkeling verloopt niet automatisch, chronologisch, maar is vooral het resultaat van een interactie tussen het kind en de omgeving. Hier spelen wat zij de 'castratiemomenten' noemt. Voor de ontwikkeling van het kind is het nodig dat in elke fase de omgeving een inperking oplegt aan de behoeftenbevrediging. Gebeurt dit niet, dan blijft het kind in de op dat ogenblik bereikte stijl van behoeftenbevrediging steken.

De term *castratie* is dus essentieel voor het psychisch groeiproces van het kind.⁴³ Castratie mag niet worden begrepen in de veterinaire betekenis van het woord. Dolto gebruikt de term als metafoor voor de door anderen aan het jonge individu opgelegde begrenzing van zijn ongebreidelde bevredigingswensen. Deze begrenzing komt in de realiteit tot stand in de vorm van een onbewust verlopend psychisch proces, dat positief en humaniserend werkt. De term is ontleend aan Freud, die de castratie in de oedipale fase situeert. Pas dan ontstaat de driehoekssituatie waarin de vader tussen het kind en de moeder komt te staan. Freud ziet de castratie vooral als een onbewust fantasma waarin een bedreiging uitgaat van de vader vanwege de rivaliserende impulsen van het kind. Dolto gebruikt de term castratie in veel ruimere zin. Ten eerste begint de castratie voor haar reeds in de moederbuik. Ze is dus pre-oedipaal. Ten tweede ziet Dolto de castratie niet zozeer als een bedreiging of een fantasma, maar als een symbolische, dit wil zeggen, met woorden op

43. Dolto, *L'image inconsciente du corps*, 1984.

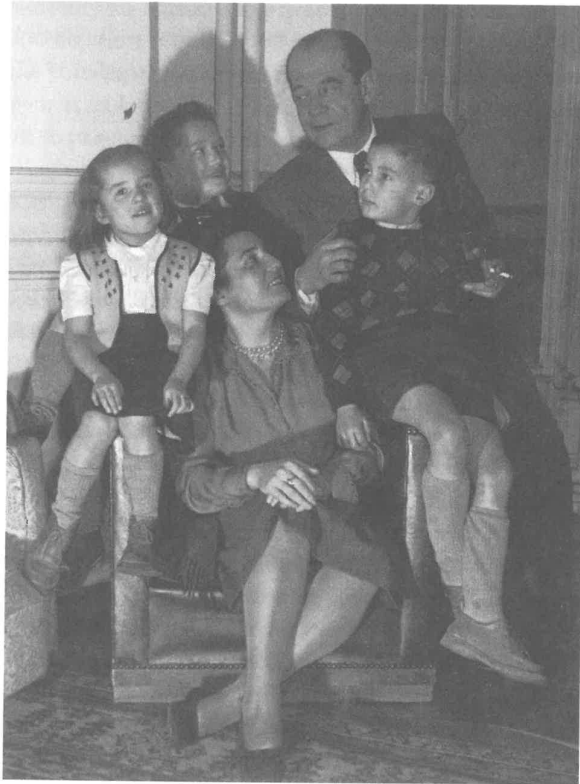
te leggen ontzegging (*Versagung*, Freuds term voor wat later met frustratie werd vertaald), die toegang verschaft tot een verdere stap in het ontwikkelingsproces. Het object dat tot dan toe erotisch was bezet, wordt verboden. Door dit verbod ontstaat de toegang tot een hoger functioneringsniveau van het menselijk verlangen.

Dolto verduidelijkt de positieve groeikansen die met de castratie gepaard gaan, aan de hand van een beeld. Ze vergelijkt de castratie met een plant waarvan de eerste bloem wordt afgesneden.⁴⁴ Doordat de bloem wordt afgesneden, wordt de plant sterker en kan ze meer bloeien. De castratie is dan ook positief, ze geeft groeikansen aan de mens. Zonder dit snijden of castreren zou de mens een arm wezen zijn. Dolto zegt dat het 'snijden', het neen in de taal, de vermenselijking van het kind mogelijk maakt. De castratie is het verbod dat iemand anders je oplegt om je verlangen zomaar te vervullen. De wet van de beschaving verbiedt dit. Het is de wet die het verbiedt, niet de individuele willekeur van het oudere individu dat de wet uitsprekt. Het is dus een symbolische wet, geldend voor iedereen. Met humanisering bedoelt Dolto dat wat specifiek is voor de mens, namelijk het talig-zijn. Het woord, en ook dat wat door het woord beperkt, maakt het mogelijk lichaamservaringen tot het niveau van het menselijke te verheffen.

Het kind is reeds vanaf de geboorte een talig wezen. Dolto ziet de taal in deze context, en, in tegenstelling tot Lacan, niet als een louter structurele zaak, maar vooral als een communicatief, interpsychisch proces tussen het subject en de ander. De ontwikkeling voltrekt zich alleen in relatie tot de Ander. De moeder is de eerste die het kind tot een menselijk wezen maakt, door het toe te spreken, door verwachtingen en verlangens naar hem toe te verwoorden. Een kind moet niet alleen verzorgd worden, maar vooral toegesproken (gezegd) worden. Het kind zit vanaf de conceptie, en niet pas vanaf de oedipale fase, in een triangulaire positie: het zit op het snijpunt van het verlangen van de moeder, het verlangen van de vader en het eigen verlangen. Het kind is vanaf het begin een subject, dat wil zeggen een talig wezen met een eigen verlangen.

Een kort woord over de term verlangen ('le désir'), een begrip dat vooral door Lacan werd uitgewerkt om er het wezenlijke van het menselijke 'driftleven' (Freud) mee aan te duiden, is hier op zijn plaats. Dolto ontleent de term verlangen aan Lacan, maar gebruikt hem in een veel ruimere betekenis. Voor Lacan is het verlangen een begrip dat vooral verwijst naar een existentieel gemis. Dit gemis is een wezenlijk kenmerk

44. Dolto, *L'image inconsciente du corps*, 1984, p. 79.

van de relatie van het menselijk subject tot de ander. Volgens Dolto ontstaat het verlangen van het subject niet uit het gemis. Het subject staat vanaf zijn geboorte in het 'zijn', in het verlangen. Vanaf de conceptie is elk kind een autonome bron van verlangens. Van meet af aan staat het kind met zijn verlangen in relatie tot het verlangen van de ander (de moeder, de ouders...). Daarom zegt Dolto steeds dat zij tracht te werken met het verlangen van het kind, net zo goed als met dat van de moeder en de vader. Een kind kan vastgroeien in het verlangen van de moeder. Het juiste samenspel van het verlangen van het kind en dat van de ander is sterk bepalend voor zijn verdere ontwikkeling. In die zin zegt Dolto dat een kind opgroeit van een behoeftenlichaam tot een lichaam met verlangens. Dit kan enkel als er tussen moeder en kind verbale uitwisseling bestaat. De moeder die spreekt en niet alleen maar voedsel geeft, kan het kind helpen loskomen uit de wereld van de loutere behoefte.

Dolto onderscheidt verschillende 'castraties', al naargelang van het ontwikkelingsstadium.⁴⁵ Zij gebruikt daarvoor aparte termen die ze in haar klinische commentaren voortdurend gebruikt als vanzelfsprekende begrippen. Daarom een korte toelichting.

De *castratie van de navelstreng* is het loskomen uit de buik van de moeder, uit de beschermende, voedende moederkoek. Ze maakt een einde aan de één-één relatie. Het is vooral de moeder die het kind moet kunnen loslaten. Hiermee houdt een aantal intra-uterine gewaarwordingen op. Deze castratie geeft kansen aan nieuwe perceptuele mogelijkheden. Het belang van de taal komt tot uiting in uitspraken als: 'Het is een jongetje!', 'Wat lijkt het veel op jou!' Het kind krijgt een voornaam.

De *orale castratie* heeft betrekking op het spenen, het verbod op de moederborst. Het kind wordt gescheiden van het partieel object, de borst. Het is opnieuw een neen tegen de één-één relatie. Het kind moet de borst kunnen loslaten. Maar ook de moeder moet van haar kind worden gecastreerd en de voeding inwisselen voor andere vormen van communicatie. Het verloop van dit proces is afhankelijk van de manier waarop de moeder met het kind omgaat. Hier zien we het 'symboligene' effect van de orale castratie: het kind komt los van de noodzakelijke verbondenheid met de moeder en treedt aldus in relatie met anderen, met andere vormen van uitwisseling, zoals de mimiek en de verbale en niet-verbale (zelf)expressie.⁴⁶ Met symboligene bedoelt Dolto dat de castra-

45. Dolto, *L'image inconsciente du corps*, 1984, pp. 63-147.

46. *Ibidem*, p. 55.